

Československé ženy sloužící za druhé světové války v britských pomocných sborech ATS a WAAF

Karolína Stegurová

CZECHOSLOVAK WOMEN SERVING IN THE BRITISH ATS AND WAAF AUXILIARY SERVICES DURING THE SECOND WORLD WAR

This paper is focused on the issue of the military service of Czechoslovak women in the British armed forces, respectively in the British ATS and WAAF auxiliary services. More than 200 Czechoslovak women joined these services during the Second World War. As they could not be assigned to serve directly in the Czechoslovak armed forces, the British assigned them to various military camps and air bases throughout Great Britain. A sizable group of Czechoslovak women also entered British service in the Middle East. The following text will briefly outline the circumstances of the establishment and operation of the British auxiliary services and focus on the conditions of joining and the work duties of Czechoslovak women, both in the United Kingdom and, particularly, in the Middle East. In addition to issues related to the day-to-day service of Czechoslovak women in the British armed forces, it will also address the matter of why the Czechoslovak armed forces — despite the rising trend in other national forces — never established a similar type of women's services.

KEYWORDS:

Czechoslovak women; auxiliary services; ATS; WAAF; Great Britain; Middle East; Czechoslovak armed forces

Tato studie je věnována problematice vojenské služby československých žen v britské armádě, respektive v britských pomocných sborech Auxiliary Territorial Service (dále jen ATS) a Women's Auxiliary Air Force (dále jen WAAF). V průběhu druhé světové války do nich vstoupilo přes 200 československých žen. Ty, jelikož nemohly být zařazeny do služeb přímo u československé armády, byly Brity přiřazovány do různých vojenských táborů a na letecké základny po celém území Velké Británie. Nemalá skupina Čechoslovaček vstoupila do britských služeb i v oblasti Středního východu. Následující text tedy ve stručnosti nastíní okolnosti vzniku a vlastního fungování britských pomocných sborů, zaměří se na podmínky vstupu a pracovní náplň československých žen, a to jak na území Velké Británie, tak především v oblasti Středního východu. Kromě záležitostí spojených s každodenní službou Čechoslovaček v britské armádě se rovněž dotkne otázky, proč československá armáda — navzdory vzrůstajícímu trendu v jiných národních armádách — nikdy nepřistoupila ke zřízení podobného typu sboru žen.¹

1 Tento text vychází z dizertační práce obhájené v červnu 2019 na Ústavu českých dějin FF UK: Karolína STEGUROVÁ, *Žena a válka — Československé ženy sloužící za druhé světové války v britských pomocných sborech ATS a WAAF*, dizertační práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2019. Kompletní a doplněné znění textu by mělo v dohledné době vyjít v nakladatelství Academia.

BRITSKÉ VOJENSKÉ POMOCNÉ SBORY

Pod zkratkami ATS, WAAF a WRNS (Women's Royal Navy Service, dále jen WRNS) se zapsaly zejména do britské historie druhé světové války ženské pomocné sbory u pozemní armády (ATS), u královského letectva (WAAF) a královského námořnictva (WRNS).² Zapojení žen do válečného úsilí se Velké Británii osvědčilo již v minulosti, především pak v průběhu první světové války, kdy byly také centrálně zformovány předchůdkyně sboru ATS, tzv. Women's Auxiliary Army Corps (WAAC).³ K oživení obdobného konceptu zaměstnávání žen ve vojenském prostředí došlo královským nařízením v září 1938, kdy byl obnoven nejprve sbor ATS. Později, v červnu 1939, se od něj oddělil sbor WAAF a jako poslední vznikla složka WRNS u královského námořnictva. Ve všech sborech měly ženy zastávat nebojové pozice a uvolnit muže pro zesilující se potřeby začínající války. Ženy měly nejprve dovoleno pracovat jen v pěti odvětvích. Jednalo se o povolání kuchařky, skladnice, řidičky, úřednice a uklízečky. S vývojem války se nejen několikanásobně navýšily početní stavy jednotlivých sborů, ale také se rozšířila škála pracovních zařazení. Jejich členky tak byly zařazovány nejen prakticky do všech administrativních pozic, ale také do úzce odborných vojenských zaměstnání. Ženy pracovaly jako elektrikářky, opravářky optických přístrojů, montérky, technické kreslířky či zbrojní asistentky. Jiné byly zaměstnány na různých pozemních i leteckých základnách jako telefonistky, telegrafistky, souřadnicové zapisovatelky, meteoroložky, tlumočnice a překladatelky. Britské ženy však byly činné i ve zpravodajských službách jako radiotelegrafistky či šifrantky a některé z nich byly rovněž vybrány a ve spolupráci s britskou Správou pro speciální operace (Special Operations Executive, dále jen SOE) následně vycvičeny a vysazeny jako parašutistky na území okupované Evropě k plnění zvláštních úkolů.⁴

Zpočátku byl vstup do sborů pro ženy dobrovolný, v prosinci 1941 však britská vláda přistoupila k zavedení branné povinnosti žen (tzv. National Service Act). Zákon

-
- 2 Službu WRNS zde zmiňují pro úplnost. Sloužily v ní ve drtivé většině jen britské občanky. Dle dostupných materiálů v ní sloužila pouze jedna československá žena — Taťána Bogoťošová.
 - 3 Podrobněji k problematice sboru WAAC například Janet WATSON, *Khaki Girls, VADs, and Tommy's Sisters: Gender and Class in First World War Britain*, *The International History Review* 19, 1997, č. 1, s. 32–51.
 - 4 K agentkám SOE se řadí i jedna žena s československými kořeny — Marta Chaviva Reiková (krycím jménem Marta Martinovič), která se narodila v roce 1914 v Nadabule (od roku 1960 součást města Rožňava na Slovensku). Po svém odjezdu do Palestiny nejprve v roce 1941 vstoupila do tajné židovské vojenské organizace Hagana a stala se členkou elitního úderného oddílu Palmach. Později vstoupila do jednotek WAAF v oblasti Palestiny. Následně byla vybrána pro spolupráci se SOE a zařazena do výcviku. Po jeho absolvování se stala členkou výsadku AMSTERDAM (složeného pouze z židovských vojáků), který byl v polovině září 1944 vysazen na území Slovenska. K úkolům skupiny patřila podpora SNP a zpravodajská činnost v oblasti vykonávaná pro britské velení. Po potlačení SNP se členové výsadku stáhli do hor, kde byli přepadeni nepřátelskou jednotkou a tři z nich, včetně Martinovičové, padli do zajetí. Byli podrobeni krutým výslechům a následně na podzim roku 1944 v Bánské Bystrici (v prostoru Kremničky) popraveni.

vycházel z krajní potřeby státu a nabízel se jako řešení otázky rychlejšího doplňování a zařazování vojáků-mužů pro potřeby války.⁵ Konskripce žen zintenzivnila vytěžení jejich pracovního potenciálu. Pokud sbor ATS čítal v září 1939 17 000 žen, pak v lednu 1942 v něm působilo již přes 50 000 vojáků. Obdobný nárůst zaznamenaly i obě další vojenské složky. Na vrcholu svého rozmachu, tedy v letech 1943–1944, však jen ve sboru ATS sloužilo přes 200 000 žen. Vzhledem k tomu, že letecká složka WAAF čítala přes 180 000 žen a dalších 74 000 žen sloužilo u královského námořnictva, působilo dohromady v britských vojenských pomocných sborech téměř půl milionu britských žen.⁶ Všechny členky obdržely v roce 1941 status vojáků britské armády, a to v souvislosti s královským nařízením o přiřazení pomocných sborů k regulérním branným silám Velké Británie.⁷ Ženy tak oficiálně spadaly pod armádní zákony, požívaly stejná práva i povinnosti jako vojáci-muži. Nařízení utužovalo disciplínu, a navíc se z původní organizace dobrovolníků stala vojenská instituce, zároveň se však ze strany státu jednalo o projev ocenění za dosavadně odvedenou práci žen ve sborech.⁸

ČESKOSLOVENSKÉ ŽENY A JEJICH ÚČAST V POMOCNÝCH SBORECH

Rok 1941 byl pro Velkou Británii z hlediska nedostatku sil kritický. I proto nabídla různým exilovým vládám možnost vstupu do sborů i pro cizí státní příslušnice. Britský návrh tak obdrželi i českoslovenští exiloví zástupci. Britové počítali s organizováním národnostně ucelených skupin československých žen obdobně jako v případě československých perutí. Poskytli by zázemí, materiál a určité „know-how“, tedy základní výcvik a dohled. K československým velitelkám by byly přiřazeny velitelky britské. Členky by na ramenou nosily označení „Czechoslovakia“. Československé úřady, konkrétně Ministerstvo národní obrany (dále jen MNO), podmínky vstupu československých občanek vyjednávaly v březnu 1941. Jejich výsledkem bylo sice povolení vstupu

5 Konskripce byla povinná pro všechny neprovdané ženy a bezdětné vdovy, a to ve věku 20–25 let, respektive později byl věkový rozptyl od 19 do 30 let. Srov. Jack CASSIN-SCOTT, *Ženy ve válce 1939–1945. Britské, americké, německé a ruské příslušnice armád*, Brno 2007, s. 6.

6 Srov. Eileen BIGLAND, *Britain's Other Army. The Story of the ATS*, London 1946, s. 29; Chaz BOWYER, *Royal Air Force Handbook 1939–1945*, London 1984, s. 123; Neil R. STOREY — Molly HOUSEGO, *Women in the Second World War*, London 2012, s. 39.

7 Jednalo se o tzv. Defence Regulations z 25. dubna 1941. Srov. J. CASSIN-SCOTT, *Ženy ve válce*, s. 6.

8 Je nutné si uvědomit, že pomocné sbory byly pro ženy, řízeny ženami, spravovány ženami. Zpočátku tak vznikala mnohá napětí, kdy tradiční armádní mašinérie měla do své struktury místo muže zařadit vycvičenou ženu, nad níž ale velitel jednotky neměl plně kompetence. Ta plně spadala pod ženy-důstojnice. Rovněž je důležité si uvědomit, že dosavadní dobrovolný způsob náboru před přiřazením sboru k branným silám Velké Británie znamenal možnost libovolného odchodu a opuštění sboru. V průběhu válečného roku 1940, a především pak během letecké bitvy o Británii, však není znám případ, že by jakákoliv žena opustila svou pozici, ačkoli v té době nepodléhala žádnému vojenskému právu. Za tuto výdrž a sounáležitost si ženy ve sborech vydobily postupný respekt u armádních důstojníků a také ono přiřazení k regulérní britské armádě.

Čechoslovaček do sborů britské armády, MNO však zcela rezignovalo na snahy slučovat je do ucelených národnostních skupin, stejně jako na vedení prakticky jakékoli evidence těchto žen. Jejich služba po celou dobu války probíhala bez další součinnosti s československými úřady, což do budoucna předznamenávalo i jisté obtíže.⁹

Zpočátku váhavě a následně negativně se MNO postavilo k možnosti zřídit podobný sbor žen přímo u československé armády, ačkoli ze strany žen o něj byl projeven určitý zájem. Například Dolores Šperková,¹⁰ důstojnice WAAF a zaměstnankyně Inspektorátu československého letectva, do svého článku z podzimu roku 1941 s názvem *Proč ne my?* napsala: „Téměř všechny spojenecké národy, které mají za hranicemi svých porobených zemí vlastní armádu, mají své ženské pomocné oddíly [...], které konají platné služby [...]. Dnes [...] máme možnost hlásit se k anglickým útvarům a alespoň tak se můžeme zúčastnit užitečné práce. Ale proč k anglickým, proč ne k vlastním československým? Což zde nemáme svou samostatnou armádu, nebo snad jsme méně schopné pracovnice než ženy ostatních národů [...]? Potřebujeme alespoň jeden symbolický oddíl, který by představoval a potvrzoval úsilí československých žen, stejně jako naše armáda je v první řadě armádou symbolickou, která má v cizině představovat boj československého národa.“¹¹

Hlavním argumentem v dané době, tedy v roce 1941, byla pro MNO neznalost, kolik žen by případně splňovalo zdravotní a jiné podmínky odvodu a zda by tento počet byl dostačující pro zřizování vojenské jednotky. Následně by bylo nutné pozměnit a doplnit stávající vojenské předpisy československé armády, které službu žen nezaahrnovaly. Zásadnějším argumentem, nikoli však v roce 1941 veřejně prezentovaným, byl prostý fakt, že československá armáda (soudě dle vojenských představitelů) podobný sbor žen nepotřebovala, zejména proto, že existovaly i další plány, kým požadované pomocné služby u československých jednotek obsazovat.¹² Jednalo se především o možnost zařadit na tyto práce již odvedené muže s nižší zdravotní klasifikací

9 Vojenský ústřední archiv — Vojenský historický archiv Praha (dále jen VÚA — VHA Praha), sbírka 37, Velitelství vojenské zpravodajské služby, 1940–1945, sign. 37-18-132, zápis ze schůze ze dne 21. března 1941.

10 Dolores Šperková-Prchalová (1915–1990) přijela do Velké Británie v červnu 1939. Nejprve pracovala v kanceláři Jana Masaryka a poté v redakci exilového časopisu *Čechoslovák*. Ve druhé polovině roku 1941 se dobrovolně přihlásila do jednotek WAAF. S nastoupením činné služby ukončila své působení v redakci. V roce 1942 absolvovala kurz pro důstojníky a začala pracovat na 2. oddělení Inspektorátu československého letectva v Londýně. Postupně dosáhla hodnosti Section Officer (nadporučík). V otázce oficiálního uznání postavení československých žen v pomocných sborech i ze strany československých úřadů se po celou dobu války intenzivně angažovala. Kýženého výsledku, totiž přiznat těmto ženám status československých vojenských osob, však nedosáhla. Službu ukončila z rodinných důvodů v lednu 1945. V září 1945 požádala o repatriaci do osvobozeného Československa, které po změně politického režimu v září 1950 znovu opustila. Žila nejprve ve Velké Británii, poté v USA. Zde v roce 1990 zemřela při dopravní nehodě. Obdržela vojenskou medaili Za zásluhy I. stupně.

11 Dolores ŠPERKOVÁ, *Proč ne my?*, *Čechoslovák*, 1941, č. 9, s. 7.

12 VÚA — VHA Praha, fond Ministerstvo národní obrany — Londýn, 1940–1946, karton č. 24, dopis S. Ingra ze dne 4. března 1941.

(A s vadou, B, C). Jejich nadbytek a obtíže s jejich dalším vojenským využitím však MNO a generál Ingr oficiálně připouštěli až od roku 1943.¹³

V té době již druhým rokem sloužilo v britské armádě ve Velké Británii a na Středním východě několik desítek československých žen. Ty nejprve prošly přijímacími procedurami, základním výcvikem i tzv. Selection Trade testem, tedy určitou zkouškou pracovních předpokladů.¹⁴ Po jeho vyhodnocení absolvovaly navazující výcvik a následně byly přiřazeny do místa výkonu služby. Často sloužily jednotlivě, národnostně ucelenou skupinu tvořilo snad jen 27 žen WAAF působících na základně West Kingsdown.¹⁵ Československé ženy ve Velké Británii plnily nejčastěji funkce řidiček, kuchařek, elektrikářek či meteoroložek. Některé pak díky znalosti německého jazyka působily v odposlouchávací službě, tzv. Y-Service.¹⁶ Většina z nich vzpomínala na léta strávená v britské uniformě jako na období drilu a nekonečné práce. Pracovní den obvykle začínal již v 6 hodin ráno, následovala ranní rozcvička, snídaně a vlastní práce, často rozdělená na denní a noční směnu. Nepracovní části dne vyplňovaly různé vojenské pochody a cvičení, jež měly udržovat fyzickou kondici. Cvičení místy nahrazoval sport, jako rugby či kriket. Volné chvíle bylo možné využít k různým hrám, čtení a sebevzdělávání, či po obdržení propustky vycestovat do okolí tábora. Zpravidla jednou měsíčně a ve významné dny byly na základnách pořádány smíšené taneční zábavy.¹⁷ V otázkách kázně a disciplíny byli britští důstojníci a důstojnice důslední. Tento přístup však řada československých „waafek a ej-tý-esek“ oceňovala a celkově vyzdvihovala jejich chování.¹⁸

OBLAST STŘEDNÍHO VÝCHODU

Obdobné, ale v mnoha ohledech odlišné vzpomínky na léta strávená v britské armádě sdílely československé příslušnice sborů působících v oblasti Středního východu. První Čechoslovačky do nich vstupovaly od podzimu 1942 prostřednictvím jednorázového a značně nesystémového náboru tamějších československých úřadů, konkrétně pak prostřednictvím Československé vojenské mise. Nejprve bylo vydáno provolání velitele mise generála Andreje Gaka,¹⁹ ve kterém se lze mimo jiné dočíst: „Dnes bojují Vaše sestry doma za nejtěžších podmínek v bídě, hladu a útlaku. Dnes bojují Vaše sestry v Rusku se zbraní v ruce. Dnes je Vaše povinnost, abyste i Vy vstou-

13 Národní archiv (dále jen NA) Praha, fond Státní rada — Londýn, 1939–1945, karton č. 73, zápis ze zasedání branného výboru Státní rady ze dne 23. 5. 1943.

14 The National Archives Kew (dále jen TNA Kew), fond Ministry of Labour, sign. LAB 6/188, National Service No. 2 Act, Recruitment of Women for ATS, Selection Tests.

15 Ivan PROCHÁZKA, *A královskou korunu měly... Stručný pohled na službu čs. žen v jednotkách britské armády za 2. světové války*, Praha 2016, s. 25.

16 Přístupné z: <http://zeny-bojujici.cz/seznam/anglii-u-waaf> [náhled 8. 6. 2020].

17 *The Book of the WAAF. A Practical Guide to the Women's Branch of the R.A.F.*, London 1942.

18 Viz například: Paměť národa, Post Bellum, Příběhy 20. století, Rozhovor s Edith Weitzenovou, 4. 4. 2004.

19 Jednalo se o divizního generála Ondřeje Mézla.

pily do fronty těchto bojujících žen a pomohly porazit nepřítele. Je to Vaše povinnost tím spíše, že žijete za daleko lepšíh podmínek než téměř všechny ostatní československé ženy. Vybízíme Vás proto ke vstupu do ATS, kde budete po jednoměsíčním základním výcviku přiděleny k různým pomocným službám podle Vašich znalostí a schopností.“²⁰ Následně byl text provolání i s přihláškami ženám rozeslán.

Dopis však obsahoval i poněkud netradiční dovětek nadporučíka Hugo Broda, člena vojenské mise a Gakova spolupracovníka, informující o tom, „[...] že manželky vojenských osob, které se nepřihlásí do ATS, budou podle dispozic britských úřadů z Palestiny evakuovány a zaměstnány ve válečném průmyslu země, do které budou evakuovány.“²¹ Tento sice nepřímý, ale důsledný nátlak na ženy zejména vojáků byl ještě zesílen informacemi vojenské mise a Generálního konzulátu v Jeruzalémě o nutnosti přezkoumat žádosti o sociální podporu, a to v případech, pokud by žena odmítla do ATS vstoupit.²² V oficiální komunikaci pověřených úřadů se tak lze dočíst: „Odvolává se na telefonickou rozmluvu pana nadporučíka Ing. Broda se zdejším oddělením sociální péče, generální konzulát zasílá v příloze seznam žen v odvodním stáří, jsoucích ve zdejší péči, jejichž povinností bylo přihlásiti se k výkonu služby u ATS. Generální konzulát žádá [...] jak proti ženám, které nesplnily svou povinnost, má býti postupováno, pokud se týče eventuálního zastavení další výplaty sociálních podpor.“²³ Je však nutné si uvědomit, že ženy v této oblasti nepodléhaly žádné branné povinnosti a že podobný průběh nábory odporoval Brity preferovanému způsobu dobrovolného vstupu. Na dobrovolné přihlášce žen ostatně trvalo i londýnské MNO.²⁴

Toto jednání představitelů zastupujících československých úřadů v dané oblasti mohlo být vedeno i pozitivními motivacemi. Pro ženy se otevírala další cesta seberealizace, zabezpečení a výdělku; skutečnost, že by se jednalo o vojenské osoby britské armády, by jim poskytla výhodnější pozici v případě nucené evakuace z oblasti. Mnohem spíše se ale jednalo o snahu snížit finanční výdaje jednotlivých úřadů; motivací pro šetření finančními prostředky však, zdá se, nebyla nezištnost a hospodárnost pověřených osob. Naopak netransparentnost postupů a jejich osobní jednání, často hraničící s korupcí, se stalo předmětem poválečného vyšetřování poměrů na Středním východě.²⁵

20 VÚA — VHA Praha, fond Československá vojenská mise pro Střední východ, 1940–1946, karta č. 20, provolání generála Gaka.

21 Tamtéž, dodatek k provolání Hugo Broda.

22 To dokládaly zejména některé poválečné výpovědi. Například členka ATS Hana Hložková vypověděla: „Které z nás neuposlechly, obdržely jsme vyrozumění, abychom oznámily do určitého termínu váhu svých zavazadel [...]. Většina z nás výzvy uposlechla [...]. Přihlášky na nás byly vynuceny pod pohrůžkou, že nám budou zastaveny vyživovací platy.“ Archiv bezpečnostních složek, fond 302, Hlavní zpráva vojenské kontrarozvědky, sign. 302-91-01, protokol sepsaný s Hanou Hložkovou dne 14. července 1950.

23 VÚA — VHA Praha, sbírka 19, Československé vojenské orgány z území Blízkého a Středního východu, 1940–1945, sign. 19-7/2, dopis generálního konzula ze dne 23. prosince 1942.

24 VÚA — VHA Praha, sbírka 37, Velitelství vojenské zpravodajské služby, 1940–1945, sign. 37-14-13, dopis vojenskému a leteckému attaché ze dne 17. října 1942.

25 Obsáhlý spis je uložen ve Vojenském ústředním archivu. Sbíрка 37, Velitelství vojenské zpravodajské služby, 1940–1945, karta číslo 24.

Náborem vojenské mise vstoupilo do ATS prvních 29 československých žen, zejména židovského původu. Britské úřady, které později v oblasti prováděly rekrutaci, však evidovaly celkem 119 žen hlásících se k československé národnosti.²⁶ Opět se jednalo o jednotlivkyně rozmístěné po celé oblasti Středního východu. Nejucelenější národnostní skupinu tak tvořilo oněch prvních 29 Čechoslovaček. Členky této skupiny patřily k nejhlasitějším kritikům postupů mise. Ta totiž, kromě již popsaného způsobu nábora, navíc ženám neposkytla úplné a přesné informace týkající se jejich vojenské služby. Žadatelky vyplňovaly před anglickými formuláři české přihlášky, nadepsané hlavičkou „Czechoslovak Forces Middle East“, tedy Československé síly na Středním východě. Řada z nich se tedy domnívala, že vstupuje do služeb československé armády a bude tak nablízku svým manželům a partnerům-vojákům. Pro valnou většinu z nich to byl primární a zásadní důvod, proč vůbec o podobné formě služby uvažovaly.²⁷

Velmi brzy po přiřazení k britské ATS tak u nich došlo k určitému prozření, které vedlo k několika snahám o dosažení nápravy služebních poměrů. Nejprve byl v dubnu 1943 napsán dopis MNO. Po nulové reakci se ženy obrátily několika dopisy (říjen 1943, říjen 1944) přímo na prezidenta republiky Edvarda Beneše a žádaly o transfer k československým jednotkám.²⁸ Bezvýsledně — do kompetencí britské armády nemohly (a zřejmě ani nechtěly) zasahovat ani československé úřady, ani prezident.

A proto tyto tři desítky žen strávily náročnou službu v britském táboře Tel-El-Kebír nedaleko Egypta, a to po dobu téměř čtyř let. Část z nich vykonávala úřednické a administrativní práce, ostatní pak pracovaly v opravárenských dílnách. Tábor byl spravovaný Brity, pracovalo v něm však mnoho mužů i žen jiných národností. Byli zde příslušníci a příslušnice Polska, Kypru, Austrálie, Persie, Sýrie, Libanonu a dalších zemí. Úmornou práci zesilovaly obtížné klimatické podmínky, ke kterým patřily vysoké denní teploty, tornáda i větrné a písečné bouře. Likvidační byly především ty,

26 VÚA — VHA Praha, sbírka 19, Československé vojenské orgány z území Blízkého a Středního východu, 1940–1945, sign. 19-10.06/02. Tento počet však nemusí být relevantní, poněvadž britské úřady nedostatečně ověřovaly československou státní příslušnost. Srov. I. PROCHÁZKA, *A královskou korunu měly*, s. 46–47.

27 VÚA — VHA Praha, fond Československá vojenská mise pro Střední východ, 1940–1946, karta č. 20, přihláška do ATS.

28 V dopise ze 7. října 1944 je psáno: „Vážený pane presidente, obracíme se k Vám, představiteli ČSR, abyste svým vlivem přispěl k vyřešení otázky čs. státních příslušnic sloužících v britské ATS na Středním východě. [...] Žádaly jsme naše úřady, abychom po výcviku byly zařazeny do služeb čs. jednotky na Středním východě. [...] Nyní jsme již skoro 2 roky v cizích službách. Většina z nás koná vyčerpávající práci v automobilových dílnách v poušti po celý čas. Podmínky, hlavně klimatické, jsou velmi nepříznivé. Dovolávaly jsme se československých vojenských úřadů, ty však nemohly v náš prospěch nic podniknouti, neboť podléháme výhradně britské vojenské správě. Zdá se nám nespravedlivé, že ačkoliv jsme československé státní příslušnice [...], z nichž žádná nepřestala být loajální občanou, nemáme práva dovolávající se svých úřadů. [...] Vidíme, jak byla vyřešena otázka čs. žen v SSSR, které tvoří část naší jednotky. Věříme, že jsme stejně schopné a stejně odhodlané, abychom mohly být k nim připojeny.“ Dopisy jsou uloženy například ve VÚA — VHA Praha, sbírka 37, Velitelství vojenské zpravodajské služby, 1940–1945, sign. 37-14-25.

kteře vyvolával silný pouštní vítr, tzv. chamsim. Písek při nich bodal do tváří a vnikal prakticky všude, do stanů i do oblečení. Ničil všechny potraviny, které nebyly v konzervách, a kontaminoval zásoby vody.²⁹

Život v táboře zpestřovala různá cizokrajná zvířata, na která po válce vzpomínala například členka ATS Hana Pavlů: „Měly jsme moskytiéry, protože tam byly tarantule [...]. Vždycky, než jsme si večer lehly, hledaly jsme ve stanech škorpióny a tarantule. Pak tam byly písečné blechy, to bylo naše největší trápení, protože na všechno si zvyknete, i na to šílené vedro. Na písečné blechy si ale člověk nikdy nezvykne, protože štípou pořád [...] držely se v ponožkách a štípaly a štípaly.“³⁰ V Tel-El-Kebíru však nebyl život spojen jen s prací, ačkoli ta zabírala drtivou většinu času. I zde se britské velení snažilo zajistit zábavu a nabídnout různé odpočinkové aktivity pro chvíle volna. Byly pořádány různé koncerty, promítání, taneční zábavy, a především ke konci války bylo možné vycestovat do nedaleké Káhiry.³¹

DEMOBILIZACE A REPATRIACE

Válečné roky ubíhaly a blížil se jejich konec. Na půdě Velké Británie tak začaly pověřené instituce postupně plánovat demobilizaci a hlavně repatriaci občanů zpět do vlasti.³² Kromě návrhu vlastního schématu se Ministerstvo sociální péče a MNO poprvé a prakticky naposledy více zajímalo o možnost využití služeb vycvičených a zkušených československých vojáků ze sborů ATS a WAAF. Chtělo je využít k doprovodu různých konvojů do Československa. Britové však s ohledem na své závazky vůči Spojencům dřívější propuštění žen odmítli.³³ Negativně se k otázce urychlení demobilizace československých občanek stavěli i po konci války v Evropě, když v červencových jednáních s MNO trvali na striktním dodržení pořadí demobilizace vojenských jednotek. V opačném případě by totiž ženy přišly o různé finanční a jiné benefity spojené s řádným propuštěním z britské armády.³⁴ Mnohé československé vojákyně pomocných sborů tak musely vyčkat daného pořadí a až poté, především na podzim roku 1945, byly civilními transporty převezeny do vlasti.

Obtížnější a komplikovanější bylo vyjednávání demobilizace a repatriace československých žen z oblasti Středního východu. Ty ztěžovala zejména absence dostatečného počtu přepravních prostředků, dominantní rozhodování britského Vrchního velení pro oblast Středního východu ve všech otázkách spojených s odjezdem i kom-

29 Srov. Zdeněk HRABICA — Pavel HRABICA, *Muž, který velel mužům*, Praha 1988, s. 80.

30 *Bojovali na všech frontách. Vzpomínky židovských vojáků a odbojářů z druhé světové války*, Praha 2007, s. 66.

31 TNA Kew, fond War Office, sign. WO 169/18008.

32 K problematice organizace a vlastního průběhu repatriace občanů do ČSR blíže viz Jana KASÍKOVÁ, *Ať mohou přijeti. Organizace poválečné repatriace a návratů 1942–1947*, Praha 2017.

33 VÚA — VHA Praha, sbírka 19, Československé vojenské orgány z území Blízkého a Středního východu, 1940–1945, sign. 19-10/6, zpráva pro VKPR ze dne 29. prosince 1944.

34 Tamtéž, fond Ministerstvo národní obrany — Londýn, 1940–1946, karton č. 103. Srov. I. PROCHÁZKA, *A královskou korunu měly*, s. 29–30.

plikované židovsko-arabské politické poměry. Vše negativně zesilovaly problematické vzájemné vztahy mezi jednotlivými československými úřady, které se otázkou repatriace československých občanů zabývaly. Až v polovině srpna 1945 vydalo MNO nové směrnice pro repatriaci občanů, ve kterých bylo i po dohodě s Brity stanoveno, že příslušnice sborů ATS a WAAF budou repatriovány prostřednictvím vojenského úřadu (v té době působícím Československým vojenským administrativním štábem, nástupcem Československé vojenské mise, dále jen ČVAŠ), nikoli prostřednictvím civilní Repatriační mise.³⁵

Striktní dodržování tzv. Release scheme, tedy demobilizačního plánu, a již zmiňovaný nedostatek přepravních prostředků však u Britů vedl ke značným průtahům v otázce propuštění československých příslušnic sborů. Britské úřady žádostem ČVAŠ vyhověly až v polovině listopadu. Čechoslovačky si mohly vybrat zbylé dny dovolené a od ledna 1946 se prezentovaly u štábu. Přesun z oblasti, vedoucí přes Suez a Neapol a dále vlakem, trval několik dní. Do Československa se tak více než 35 vojáků britské armády, které se přihlásily k repatriaci, dostalo až ke konci března 1946.³⁶ Téměř rok po konci války v Evropě. Vytoužený návrat však nebyl jednoduchý, naopak byl začátkem řady úskalí i nových výzev. Jedna z nejvýraznějších členek sboru ATS na Středním východě, důstojnice Edita Zochovická, šla na MNO vyjednávat další možnosti zaměstnání těchto žen v československé armádě.³⁷ Rozhovor vedla s Karlem Klapálkem; ten byl sice dle jejích vzpomínek velmi zdvořilý, ale: „ukázalo se, že snad ani neví, že existovala nějaká skupina žen v poušti v Egyptě. A že tam ta děvčata získala dobrou kvalifikaci ošetřovatelek, úřednic, že pracovala v dílnách, řídila auta.“³⁸ Navzdory získaným válečným zkušenostem, jazykovým znalostem a především pak odborné vojenské specializaci neprojevila československá armáda o práci těchto žen větší zájem. Většina z nich tak byla konfrontována s nutností hledat si nové zaměstnání a zcela opustila myšlenku spojit svůj další život se službou v armádě.

35 VÚA — VHA Praha, sbírka 37, Velitelství vojenské zpravodajské služby, 1940–1945, sign. 37-014-67, provedení repatriace, zpráva ze dne 15. srpna 1945.

36 Tamtéž, fond Ministerstvo národní obrany — Londýn, 1940–1945, karton č. 109, repatriace ze Středního východu ze dne 24. ledna 1946.

37 Edita Zochovická (1914–2007) odjela do Palestiny již v roce 1935. Zde pracovala nejprve jako dělnice v zemědělství, později jako zaměstnankyně státní cenzurní služby v Haifě a krátce také v Teheránu. V létě roku 1942 se přihlásila k palestinským jednotkám ATS. Absolvovala základní a řídičský výcvik, po jejichž ukončení nastoupila jako řidička. Úspěšně v roce 1943 absolvovala důstojnický kurz a postupně dosáhla hodnosti Subaltern (nadporučík). Poté byla přidělena do tábora Tel-El-Kebír, kde velela četě řidiček. V ATS sloužila až do konce roku 1945, respektive do ledna 1946, kdy z důvodu repatriace do Československa poprvé spadala i pod kompetence československých vojenských úřadů. Po válce pracovala na ministerstvu zahraničí, z práce však byla v roce 1951 bez udání důvodu propuštěna. V následujících letech byla sledována a vyslýchána StB a v jejím bytě probíhaly domovní prohlídky. Nuceně vystřídala řadu zaměstnání (řidička traktorů, dělnice, úřednice, referentka). V roce 1968 se synem emigrovala do Švýcarska. Do vlasti se vrátila až po roce 1989. Zemřela 21. prosince 2007.

38 Kateřina WEBEROVÁ, *Vzpomínka na Editu Zochovickou. Část druhá — Domů... a zase dál*, Maskil 8, 2009, č. 4, s. 16.

* * *

Ženy zásadně přispěly k udržení Velké Británie v bojích druhé světové války. Desítky tisíc žen pracovaly v továrnách, v zemědělství a v dalších civilních službách. Velká Británie tak zcela vytěžila potenciál ženské práce. Dokládá to i skutečnost, že do roku 1943 bylo do válečného úsilí zapojeno 90 % svobodných občanek a 80 % vdaných britských žen.³⁹ Mezi ně je třeba počítat přes 500 000 vojáků britských pomocných sborů, mezi kterými působilo i přes 200 Čechoslovaček. Ty do britské armády vstupovaly od dubna 1941, prakticky jako první z žen v zahraničí. Československá armáda jim však po celou dobu války neumožnila sloužit přímo ve svých strukturách.

Možných důvodů lze spatřovat celou řadu. Nutnost různých legislativních úprav prvorepublikových předpisů, navýšení finančních výdajů MNO, priorita v řešení otázek spojených se službou mužů v zahraničí, neupotřebením podobného typu sboru žen, tradiční argument o tom, že armáda není prostředí pro ženu i možné antisemitské motivy. K mnohým tezím nelze najít dostatečnou oporu v archivních pramenech. Co v nich ale dohledat lze, je plán MNO, kým přednostně uvolněné pomocné služby u československé armády primárně obsazovat — muži s nižší zdravotní klasifikací. S úctou k veškerým válečným obětem je totiž třeba si uvědomit, že československá armáda se neúčastnila bojových operací v takové míře jako armády jiných států. Nebyla tedy konfrontována s takovými ztrátami jako například armáda polská, Rudá či britská. Ačkoli nedosahovala stanovených počtů, v úvahách předních vojenských představitelů jasně převažovala snaha upotřebit již odvedené muže. Tu však lze považovat za logickou, neboť i z hlediska financí byli tito muži již MNO placeni. Jednalo se tedy o jakousi redistribuci osob i finančních prostředků, nikoli o nové finanční závazky, které by MNO zcela jistě vznikly po případném přijetí žen.

Méně pochopitelné jsou však postupy MNO i dalších československých úřadů v otázce rezignace na vedení jakýchkoli písemných záznamů o ženách, jež vstoupily do britské armády. Nemáme k dispozici ani jejich řádné seznamy, prakticky žádné další informace o výcviku, zařazení a specializaci. I proto je obtížné stanovit, kolik československých žen vlastně za druhé světové války spojilo svůj život s britskou armádou.

Diskutabilní, avšak v logice finančního uvažování snad lépe pochopitelné bylo jednání MNO v otázce ohodnocení vojenské služby těchto žen. To mohlo proběhnout již za války prostřednictvím přiřazení členek sborů do působnosti dekretu prezidenta republiky o postavení žen v československých vojenských jednotkách.⁴⁰ Tento dekret byl československými úřady projednáván především v roce 1943 a byl zapříčiněn účastí československých žen v bojích v řadách československé jednotky utvořené na území Sovětského svazu. Navzdory snahám například Vojenské kanceláře prezidenta republiky, jež žádala status vojenských osob československé armády i pro ženy v pomocných sborech, převážila argumentace MNO udělit tento status pouze ženám v československé jednotce v SSSR. Kromě zdůvodnění o navýšení finančních nákladů však MNO použilo i určité nešťastné formulace a argumenty, které vojenskou službu

39 N. R. STOREY — M. HOUSEGO, *Women*, s. 20.

40 Přístupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-136> [náhled 8. 6. 2020].

žen ve sborech spíše než cokoli jiného degradovaly. MNO totiž tuto službu oficiálně neuznávalo jako vojenskou, což však bylo i s ohledem na králův výnos o přiřazení sborů k regulérním ozbrojeným silám a branné moci Velké Británie, absurdní.⁴¹ Československé ženy se tak ocitly ve zvláštní situaci. Nemohly vstoupit do československé armády, mohly sloužit pouze v armádě britské, ale jejich služba nebyla oficiálními československými institucemi uznávána jako vojenská. MNO tak čelilo i kritice. Dočasné, ale znovu bezvýsledné.⁴²

Kritizování postupů československých úřadů se však silněji ozývalo ze Středního východu, kde jednorázový nábor Československé vojenské mise vzbudil vlnu negativních emocí nejen u žen, ale i u vojáků-mužů. Ženám, které výzvy ke vstupu do sboru uposlechly, navíc pravděpodobně nebyly podány všechny informace o průběhu vlastní služby. Skutečnost o přiřazení k britské armádě byla pro některé z nich překvapivá a tíživá; mnohem silněji se pro všechny ženy projevila ve chvíli, kdy byli jejich manželé, snoubenci, bratři a jiní příbuzní jako vojáci československé armády převeleni a přepraveni do Velké Británie. Československé vojákyně sboru ATS zůstaly skoro čtyři roky uprostřed pouště, bez možnosti dovolat se a jednat se „svými“ československými úřady. Jejich pozdní návrat do Československa byl výsledkem vlažných a poněkud váhavých jednání MNO s Brity obecně v otázce participace československých občerek v britských pomocných sborech.⁴³

RÉSUMÉ:

This paper focuses on the issue of the military service of Czechoslovak women who joined the British armed forces, or rather their ATS and WAAF auxiliary services, during the Second World War. The first female Czechoslovak citizens enlisted in military service in the United Kingdom in April 1941. However, the services' operation crossed the borders of the island kingdom and penetrated into the Far and Middle East. The first 29 Czechoslovak women entered service in the Middle East in January 1943. During the war, more than 200 Czechoslovak women bound their lives to the British auxiliary services. After proper training, they were most frequently assigned to positions in the meteorological service and also served as clerks, telephone operators and electricians. In the Middle East, the women served in administration, though some gained the necessary qualifications and worked in various repair shops or as experts in various branches of the military. The conditions of service in Great Britain and the Middle East differed in many respects. The Middle East was an atypical place for a Central European woman. The demanding everyday service of Czechoslovak

41 VÚA — VHA Praha, fond Vojenská kancelář prezidenta republiky — Londýn, 1940–1945, karton č. 6, dopis pro MNO ze dne 13. srpna 1943.

42 Zvrátit situaci se pokoušela především Section Officer Dolores Šperková, která s MNO vedla pozoruhodnou, zejména písemnou výměnu názorů. K dohledání například v NA Praha, fond Státní rada — Londýn, 1939–1945, karton č. 73. Jistý posun v otázce ohodnocení i této vojenské služby žen však představovala možnost požádat po válce o vydání osvědčení podle zákona číslo 255/1946 Sb., tedy zákona o příslušnících československé armády v zahraničí a o některých jiných účastnících národního boje za osvobození.

43 K tématu vojenské služby československých žen dále doporučuji internetovou výstavu „Československé ženy bojující v zahraničních jednotkách za II. světové války“. Přístupné z: <http://www.zeny-bojujici.cz> [náhled 8. 6. 2020].

women in the area was characterised by high daytime temperatures and exotic animals and diseases on the one hand and severe desert weather, sandstorms and bombing on the other hand. The bombing also had an intense effect on the lives of women serving in Great Britain. With some exceptions, the vast majority of Czechoslovak women served individually at various ground and air bases, and there was no effort on the part of the competent Czechoslovak authorities to merge these women into a single unit comprising Czechoslovak nationals. The Ministry of National Defence (MND), which had been negotiating with the British since March 1941 on the possibilities of Czechoslovak women serving in the auxiliary services, was somewhat lax also in other aspects associated with women's military service. Unlike other states, it did not express interest in establishing a similar type of women's services integrally in the Czechoslovak armed forces. In addition to the necessary changes to the military regulations in force, which such a step would have required, particularly the financial aspects of the whole matter were taken into account. At the same time, however, it is necessary to add that in the spring of 1941 (i.e. at the same time the issue of the employment of women in the military environment was to be discussed), the MND had a plan to fill vacant auxiliary positions. Though failing to achieve the set numbers, the Czechoslovak armed forces struggled with a surplus of conscripted men who had a lower health classification (A with a defect, B, C). The induction of men with a lower health classification was thus in full compliance with the military regulations in force and did not increase the MND's financial costs. However, this argument was openly stated to women in the auxiliary services who had desired to serve in their national armed forces since the beginning of the talks at the end of 1943, though it had been purposefully used in 1941. Czechoslovak citizens were allowed to serve only in the armed forces of allied nations and could not call upon "their" Czechoslovak authorities, which expressed very little interest in their service throughout the war.

Mgr. Karolína Stegurová, Ph.D., absolventka Ústavu českých dějin FF UK, se během svých studií věnovala nejprve problematice protinacistického odbojového hnutí a následně paradestantským výsádkům do protektorátu. Svá doktorská studia spojila s tématem participace československých žen ve válečném úsilí a v odboji ve snaze vyplnit toto historiografii (téměř) zapomenuté téma (karolina.stegurova@seznam.cz).

